

BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINING YOZMA NUTQINI O'STIRISHDA DIKTANTLARINING TUTGAN O'RNI

Umarova Muniraxon Akmaljon qizi

Qo'qon universiteti 4-kurs talabasi

Sadriddinova Zulfiya Mirzaliyevna

Qo'qon universiteti Ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu tezisdagi "Boshlang'ich sinfi o'quvchilarining yozma nutqini o'stirishda diktantlarning tutgan o'rni" mavzusi o'rganilgan. Diktantlar boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida ajralib turadi. Tezista, diktantlarning o'quvchilarga imlo, tinish belgilari, so'z va gap tuzish qoidalarini o'rgatishdagi ahamiyati, shuningdek, ular orqali o'quvchilarning diqqatini jamlash, xatolarni aniqlash va tuzatish ko'nikmalarining shakllanishi tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *O'quvchi, o'qituvchi, yozma nutq, boshlang'ich ta'lim, nutq, savodxonlik, diktant.*

"Inson ma'naviy kamolotga erishuvda, jamiyatning madaniy – ma'rifiy rivojida ona tilining o'rni favqulodda muhimdir. Til milliy ma'naviyat, ma'rifat va madaniyatning eng holis va xira tortmas ko'zgusidir. Hadisi shariflarda "Kishining zebu ziynati, go'zalligi uning tilidadir" deyiladi⁴⁵. Har qanday davlat va jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi yoshlardir. Hozirgi kunda ta'lim-tarbiya tizimini yanada rivojlantirishga katta e'tibor qaratilib kelinmoqda. Buning yorqin misoli tariqasida ta'lim va tarbiyani yanada rivojlantirishga oid qo'shimcha chora tadbirlar⁴⁶, xalq ta'limi sohasidagi ilmiy tadqiqot faoliyatini qo'llab quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari⁴⁷, pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi⁴⁸ qarorlarini misol tariqasida keltirishimiz mumkin.

Bundan tashqari tarixga nazar soladigan bo'lsak A.Navoiy o'zining "Mahbub ul-qulub" asarida shunday deydi: "Til muncha sharaf bila nutqning olatidir va ham nutqdirki, gar nopisand zohir bo'lsa, tilning ofatidir..."⁴⁹ ya'ni, tilning shunchalik sharafi bo'lgani bilan u nutqning qurolidir, agar u o'rinsiz ishlatilsa, tilning ofatidir deya ta'rif

⁴⁵N.Mahmudov "O'qituvchinutqima'daniyati. – Toshkent. 2007. – B. 3.

⁴⁶O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 06.11.2020-yildagi PQ-4884-son.

⁴⁷O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 25.01.2021-yildagi PQ-4963-son.

⁴⁸O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 26.09.2017-yildagi PQ-3289-son.

⁴⁹ A.Navoiy. Mahbub ul-qulub. 14-tom. – T. 1998. – B.94.

berganliklarini ham ko'rishimiz mumkin. Shunday ekan bola nutqini rivojlantirish, eng avvalo, til qobiliyatini shakllantirishni talab qiluvchi muloqot shakllarini rivojlan tiruvchi demakdir⁵⁰.

Nafaqat Sharq, balki butun dunyo tib ilmida o'ziga munosib taxt yaratgan buyuk bobomiz Ibn Sino inson hayvondan aqli va tili bilan farq qilishini, shuning uchun insonning eng barkamoli – oqil va so'zga chechani ekanligini aytadi⁵¹. Haqiqatdan ham insonlar bilan og'zaki va yozma nutq orqali suhbat qurayotganimizda Ibn Sino aytganidek oqil va so'zga chechani uchrab qolsa u bilan qayta-qayta suhbatlar qurgimiz kelaveradi.

Yoshlarning esa sog'lom, yetuk avlod bo'lib voyaga yetishida ta'lim sohasi asosiy poydevor vazifasini bajaradi, savodxonlik darajasini oshirishda "Ona tili" fani, shu jumladan, yozma ishlar asosiy o'rin egallaydi. Zamonaviy ta'limda o'quvchilarning yozma nutqi, ularning fikrini aniq va ravon ifodalash qobiliyati muhim o'rin tutadi. Bu jarayonni rivojlantirish esa boshlang'ich sinfdan boshlab amalga oshirilishi kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun yozma nutqni o'stirishning samarali vositalaridan biri – diktantdir. Diktantlar o'quvchilarning tilni tushunish, imlo va tinish belgilari qoidalarini o'rganishda, shuningdek, diqqat va e'tiborini jamlashda muhim rol o'ynaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqini o'stirishda diktantlarning o'rni nafaqat grammatikani o'rganish, balki ular fikrlash va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi. O'quvchilar matnni eshitib yozish orqali yozma imlosini, balki matnni mantiqan va tartib bilan qurishni ham o'rganadilar. Shuningdek, bu jarayon ularning ortiqcha xatolarni aniqlash va to'g'rilash ko'nikmalarini ham shakllantiradi.

"Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqini o'stirishda diktantlarning tutgan o'rni" mavzusi o'zining dolzarbligi bilan ta'lim sohasida muhim ahamiyat kasb etadi. Yozma nutq o'quvchilarning tilni to'g'ri va aniq ifodalash, fikrni bayon etishdagi ko'nikmalarni rivojlantirishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Diktantlar esa bu jarayonda o'quvchilarning yozma nutqini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Diktantlar o'quvchilarga yozuvni o'rganish va uni mustahkamlashda yordam beradi. Ular o'quvchilarning imlo, tinish belgilari, so'z va gap tuzish qoidalariga rioya qilishlarini tekshirish imkoniyatini yaratadi. Bu o'z navbatida o'quvchilarning yozma nutqini yanada sifatli va ravon qilishga yordam beradi.

Bundan tashqari, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun yozma nutqni o'stirishdagi diktantlarning dolzarbligi shundaki, ular o'quvchilarning diqqatini diqqatni jamlashga va xatolarni aniqlashga qaratadi. Bu orqali o'quvchilar o'z yozuvlarini yaxshilash, xatolarni tuzatish va yanada yaxshi ifodalay olishni o'rganadilar. Shu bilan birga, bu usul

⁵⁰ D.R.Babayeva. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. (Darslik). – T.: "Barkamol fayz media", 2018. – B.432.

⁵¹ R.Aliybek. Adiblar odobidan adablar. – Toshkent. Ma'naviyat. 2003. – B.12.

o'quvchilarda tafakkur va xotira rivojlanishiga ham yordam beradi, chunki ular matnni eslab qolish, uning mazmunini tushunish va yozishga yod olishni o'rganadilar.

Hozirgi kunda ko'plab o'qituvchilar o'quvchilarning yozma nutqini o'stirishda diktantlarni samarali usul sifatida qo'llab kelmoqdalar. Bu jarayon, albatta, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda yuqori sifatli imlo ko'nikmalariga ega bo'lgan, yozma nutqi rivojlangan o'quvchilarni tarbiyalash boshlang'ich sinf o'qituvchilarining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqini rivojlantirishda diktantlarning o'rni nihoyatda katta ahamiyatga egadir.

Diktant (lotincha dictare – hadeb gapiravermoq, takrorlamoq; aytib turib yozdirmoq) imloviy va punktuatsion qoidalarning o'zlashtirilish darajasini tekshirish uchun aytib turib yozdiriladigan yozma ish⁵² turi hisoblanadi. O'quvchilarda diktant yozish jarayonida paydo bo'lgan malakalar uning yozma nutqini rivojlatiradi va yuqori sinflarda bayon, insho yozish jarayoniga zamin yaratadi.

Diktantlar o'quvchilarda ko'rish, eshitish, fikrlash, yozma va og'zaki nutqini rivojlantiruvchi vositalardan biri hisoblanadi.

Diktantlar oldiga qo'yilgan maqsadiga ko'ra turlicha bo'lishi mumkin, ya'ni bilimlari darajasini bilish, xotirasini sinash, yozish tezligini tekshirish va hokazo⁵³. Shunga ko'ra diktantlar ko'zlangan maqsadiga ko'ra ikki turga bo'linadi⁵⁴:

1. Ta'limiy diktantlar.
2. Tekshiruv diktantlari.

Ta'limiy diktant. Diktantning bu turi uchun dars jarayonida alohida biror soat ajratilmaydi. Faqatgina o'tilgan mavzularni mustahkamlash uchun 1-sinfda yozuv darsi, 2-3-4-sinflarda esa ona tili darslarining ma'lum bir qismida olinadi. Ta'limiy diktantlar o'rganilayotgan mavzu yuzasidan har bir darsning 5-10 daqiqasi yoki 10-15 daqiqasi davomida va ba'zan to'liq dars jarayonida o'zlashtirilgan bilimni mustahkamlash maqsadda o'tkaziladi⁵⁵.

Darslarda o'quvchilar zo'r qiziqish bilan ishtirok etadigan, hamda o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan o'yindan namuna keltirib o'tamiz.

”Safar” o'yini

”Safar” o'yinini o'tkazish uchun o'quvchilarga maktabdan, uylaridan yoki biror xonadan ma'lum bir masofagacha bo'lgan yo'lni tasvirlash topshirig'i beriladi. O'quvchilar esa berilgan topshiriqni ko'z oldilariga keltirib yo'lakdan kelayotganda yo'lda va uning yon-atrofida ko'rgan barcha narsa va hodisalarni tasvirlab daftarlariga

⁵²A.Madvaliyev. O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent. – B.611.

⁵³D.Eshonqulova, G.Rahmatova. Diktantlar to'plami. – Toshkent. 2018. – B.49.

⁵⁴Q.Abdullayeva, S.Rahmonbekova. Diktantlar to'plami. – Toshkent. – B.5.

⁵⁵I.Xolmurodov, S.Musayeva. Diktantlar to'plami. – Qoraqalpog'iston. – B.4.

yozadilar. Bu o'yin o'quvchilardan sinchkovlik, kuzatuvchilik va ziyraklik qobiliyatlari tekshirish imkonini beradi. Bu o'yinning tag zaminida Vatanni sevish, atrof-muhitga e'tiborli bo'lish talab etiladi, hamda bu hisslarini tarbiyalaydi. Bundan tashqari ona tili darslarida o'qituvchi bu o'yindan foydalanadigan bo'lsa, o'quvchilarning yozma nutqi rivojlanadi, mustaqil fikrlash malakasi shakllanadi, lug'at boyligi yanada ortadi.

“So‘z ichidan so‘z top” o‘yini

“So‘z ichidan so‘z top” o'yini individual holatda va o'quvchilarni guruhlariga bo'lgan holda o'tkazilishi mumkin.

O'qituvchi doskaga biror so'zni yozadi, o'quvchilar esa yozilgan so'z ichidagi harflardan yangi so'zlarni hosil qilib daftarlariga yozadilar. Masalan: o'qituvchi doskaga “Mustaqillik” so'zini yozadi, o'quvchilar esa uning ichidan yangi so'z hosil qiladilar mis, qil, sut, sim, kit, sil, tik kabilarni.

“So‘z ichidan so‘z topish” o'yini orqali o'quvchilarning tezkorlik darajasi o'rganilini, ularning yozma nutqi rivojlantiriladi.

Yuqorida keltirilgan didaktik o'yinlar o'quvchilarning darsdagi faolligini oshirish bilan birga bilimlarni o'zlashtirib borish jarayonini yengillashtiradi va mustahkamlaydi, o'quvchilarning nutqini o'stirishga yo'naltirilgan har bir dars mashg'ulotini qiziqarli tashkil etishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda diktantlar orqali o'quvchilarning yozma ko'nikmalari mustahkamlanadi, bu esa ularning tilni to'g'ri ishlatish va bilimlarni mustahkamlash imkoniyatini yaratadi. Diktantlar o'quvchilarning xotira va tafakkurini rivojlantirishga ham yordam beradi, chunki ular eslab qolish, tushunish va ifodalay olishni talab qiladi, diktantlarni muntazam ravishda o'tkazish, o'quvchilarning o'z-o'zini tahlil qilish qobiliyatini oshiradi va ularni yozma nutqda xatolardan xoli bo'lishga undaydi.

Shu sababli, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqini o'stirishda diktantlarning o'rni juda katta ahamiyatga ega. O'qituvchilar bu usulni o'quvchilarning yozma ko'nikmalarini yaxshilash, ular orasida tilni tushunish va ifodalashdagi aniq bilimlarni shakllantirish uchun samarali vosita sifatida ishlatishlari lozim. Diktantlar orqali o'quvchilar faqatgina imlo va yozuvni o'rganmay, balki o'z fikrlarini aniq va ravon ifodalashda mustahkam asos hosil qiladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 06.11.2020-yildagi PQ-4884-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 25.01.2021-yildagi PQ-4963-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 26.09.2017-yildagi PQ-3289-son.
4. A.Madvaliyev. O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent. – B.611.
5. D.Eshonqulova, G.Rahmatova.Diktantlar to'plami. – Toshkent. 2018. –B.49.
6. Q.Abdullayeva, S.Rahmonbekova.Diktantlar to'plami. – Toshkent. – B.5.
7. I.Xolmurodov, S.Musayeva.Diktantlar to'plami. – Qoraqalpog'iston. – B.4.